

POEZIE

V celkovém rozmachu literatury, počínajícím na konci padesátých let, připadlo význačné místo poezii, zvláště lyrice. Bylo tomu tak proto, že se básníci dokázali přiblížit s velkou mnohostranností zájmům, citům a myšlenkám soudobého člověka a citlivě reagovat na naděje a zklamání střídající se v průběhu prudkého politického a společenského vývoje od konce Bachova absolutismu do prvních let sedmdesátých. Bylo tomu tak také proto, že nová poezie odpovídala základnímu požadavku, aby byl vztah básníků ke skutečnosti aktivní a aby umění zasahovalo tvořivě do života. Představa světa jako něčeho hotového a neměnného působila už jako anachronismus. Z minulosti ovšem přežívaly ještě verše, které usilovaly o co největší „objektivnost“ pojetí, to znamená o zachycení jeho dané tvářnosti a hotových rysů českého charakteru, verše maximálně oslabující aktivnost a individuálnost přístupu ke skutečnosti. Tyto tendence však vedly jenom k abstraktnímu vyjádření nejobecnějších nebo dokonce stylizovaných životních situací a citů, zbavených osobního prožitku i historických a společenských souvislostí, a skomíraly na okraji živého literárního proudu bez valného ohlasu.

Naproti tomu celá mohutná vlna mladé poezie sledovala úkol spoluutvářet představu soudobého člověka, aktivně usilujícího o dosažení lidské a národní svobody, tlumočit jeho myšlenky a hledat vyjádření pro jeho měnící se vztah k životu a ke světu. K těmto hlavním cílům postupovala několikerými cestami. Jednu linii tvořila časová poezie, jež chtěla formovat politické a národní ideály, orientovat čtenáře v spletených otázkách soudobého dění a vytyčovat jasně cíle, k nimž směřovala pokroková společnost. Protože se však zvláště v průběhu revolučních let a v dobách absolutismu zřetelně ukázalo, jak jsou představy o světě různé a jaký na ně má vliv odlišná životní situace jednotlivých příslušníků národa, měla soudobá poezie na zřeteli také cíl přispět k pochopení skutečného života a jeho rozporů a ukázat s naprostou otevřeností postavení jedince ve společnosti, jež připadalo básníkům stále závislejší a tíživější. Zejména prostřednictvím subjektivní lyriky usilovali

proto básníci dospět k pravdivému vyjádření svých citů a zážitků, dobrat se tím obrysů nových vztahů člověka k člověku, ke společnosti i k přírodě a pochopit jeho místo v životě. A konečně třetí oblast poezie této doby představovaly verše směřující k věrnému zobrazení života různých vrstev a prostředí a k jejich zhodnocení z hlediska určitých společenských a mravních ideálů.

Tyto tři cesty se mnohotvárně prolínaly a splétaly i v jednotlivých sbírkách a téměř všichni básníci se podíleli větší nebo menší měrou na všech hlavních úsecích tehdejší básnické tvorby. Vrcholnou snahou však bylo zachytit nový poměr ke světu a k životu celistvě, v jednotně koncipované sbírce, která by představila básníkův vnitřní svět i jeho pojetí společenských problémů, jeho postoj k ústředním otázkám národního i sociálního života.

Mladí básníci, kteří cílevědomě sledovali vyhraněné umělecké záměry, ovládli od konce padesátých let celou rozlohu naší poezie a získali svému dílu záhy značný společenský dosah. V úhrnu znamenalo toto období neobyčejně plodný a cenný úsek českého básnického vývoje.

Poezie osobního zklamání a protestu — Subjektivní lyrika

Po roce 1848 se hluboce proměňoval celý český život: hroutily se staré představy o světě, spjaté ponejvíce s náboženskými pojmy, a dřívější patriarchální a feudální vztahy byly rychle nahrazovány novými, složitějšími a méně průhlednými. Básníci, vycházející z kruhů mladé inteligence, na niž doléhaly všechny záchvěvy společenských pocitů a všechny názorové otřesy zvlášť intenzívně, ocítali se v situaci mnohem nepřehlednější a nejistější, než jaká byla kdykoliv předtím.

Z bolestných nálad, vyplývajících z porážky revoluce v roce 1848, z úporné touhy znovu se bezpečně orientovat v životě a ve světě a z příkladu poezie K. H. Máchy vyrůstala v polovině padesátých let básnická skupina, kterou kolem sebe soustředil JOSEF VÁCLAV FRIČ, jakmile se vrátil z vězení. Tvorba těchto spisovatelů, vznikající uprostřed Bachova absolutismu a v prostředí obklopeném ustrašeností a malichernými zájmy, směřovala k vyjádření jejich individuálních prožitků, citových problémů a myšlenkového světa tak, aby na ní byla patrná pečeť „čistě subjektivní“ pravdivosti. V tomto pojetí se stávala poezie především osobní zpovědí a citovým a myšlenkovým deníkem. Zaznívala z ní upřímná bolest a zklamání, odrážející rozpor mezi velkou touhou a mezi přízemní a nicotnou skutečností, v níž mladí básníci nenacházeli ohlas ani pro své tužby, ani pro své city. Avšak zároveň byly tyto verše, uzavřené v úzkých hranicích básníkovy subjektu, nutně jenom přechodným útvarem, neboť se brzy opakovaly a ztrácely širší srozumitelnost.

Osobitým básníkem, který stál v padesátých letech na čas v popředí lite-

rárního dění, byl VÁCLAV ČENĚK BENDL STRÁNICKÝ (1832—1870). Jeho citově rozechvělé verše plné bolesti a stesku tryskaly z autorova životního zklamání, z touhy zapomenout na ně a zbavit se vzpomínek, které se neodbytně vracely. Když však Bendl odešel po tragickém osobním ztroskotání, rozvrácený a rezignovaný, do semináře a stal se knězem, přestával psát a jeho krátká nadějná básnická dráha se uzavřela. Prudkým dramatickým vývojem procházel život i tvorba iniciátora nového literárního ruchu JOSEFA VÁCLAVA FRIČE (1829—1890). Jeho raná lyrika, často mlhavá a úryvkovitá, spíše rétoricky vznosná a volící obrazy s bujnou fantazií, vyjadřovala rozporné a neustálené city básníka zmítaného spádem událostí. Vřelo v ní věčné napětí mezi osobním zklamáním a bolestnými prožitky a mezi ideály, napětí mezi dychtivostí po činu a mezi stísněností daných poměrů. Byla dokladem titánského zápasu romantického hrdiny s krutým osudem. Ale rýsovalo se z ní, a to i z veršů psaných ve vazbě v Komárně a shrnutých do cyklu *Rezignace*, směle odhodlání k boji a důvěra v konečné vítězství myšlenky o svobodě lidstva.

Fričov básnický kruh, do něhož patřili ještě další básníci z almanachu Lada-Nióla (např. BOHUMIL JANDA, ANNA SÁZAVSKÁ), se pod tlakem nepříznivých politických a společenských okolností rozpadl a rozplynul. Avšak vzápětí vstoupila do české poezie nová skupina básníků — májovci. Tito básníci, vedení Nerudou a Hálkem, tušili izolaci, do níž se dostávala „čistě subjektivní“ poezie Fričových stoupců, a usilovali obnovit kontakt s reálnými potřebami doby. Nadále sice zdůrazňovali, že je první podmínkou básnické tvorby individuální prožitek, ale zároveň podtrhovali, že musí podávat i něco obecného, co má širší a časovou platnost. Proto zdůrazňovali souvislost svého osobního smutku a zklamání se společenskými poměry, které je tísnily a svíraly a které jim bránily přirozeně lidsky žít. A právě tento společenský zřetel, který nabýval přímo smyslu politického protestu proti absolutismu a proti nečinnosti české veřejnosti, dával jejich hluboce prožívanému pocitu vnitřního nesouladu, jejich rozervanosti a světobolu aktuální časový dosah.

Ve svém úsilí vyslovit roztrpčené pocity a zároveň nesouhlas se skutečností, která je obklopovala, obraceli se májovci k tradici evropské romantické poezie. S jejich postavením v životě souznělo především dílo K. H. MÁCHY. V jeho verších nalézali kouzelnou básnickou řečí vyjádřený rozpor snu a skutečnosti, motivy nenaplněné touhy a lidského osamocení, v nichž se promítala ztráta iluzivních představ o světě. Vedle Máchy objevili pro sebe ještě V. B. NEBESKÉHO, jehož lyrika jim dávala důležité podněty k překonání krize ohlasové metody. Avšak byli jim blízcí rovněž spisovatelé německého světobolu NIKOLAUS LENAU a zejména HEINRICH HEINE. Kdežto Lenau ostrost prožívaných rozporů spíše tlumil a nechával je rozplývat ve všeobecném, velkém přírodním bolu, Heine je až provokativně pointami a ironií zdůrazňoval. Kromě toho působil Heine na májovce jako příklad básníka radikálně demokra-

tických myšlenek, jako přímý kritik německé šosácké společnosti i jako básník, který obrátil zřetel lyrické poezie od metafysických meditací k lidským problémům v jejich přirozenosti a konkrétnosti.

V duchu revolučně romantických tradic pojímali májovci rozervanost jako důsledek rozporu mezi demokratickými ideály a mezi skutečností a zároveň jako výraz touhy po osobní volnosti a tápavého hledání východiska ze zajetí tíživých společenských konvencí, mravního pokrytectví a přežívajících názorů. Neruda připomínal, že chápali světobol jako „zápas individuality, duševní boj za samostatnost osobní“. Důležitým společným rysem vztahu májovců ke skutečnosti bylo to, že je pocit rozervanosti nevedl k rezignaci ani k uzavřenosti před světem, nýbrž k zaujetí aktivního a přímo bojovného stanoviska ke skutečnosti. V protikladu k představě o národu vyznačujícím se „holubičími“ vlastnostmi připomínali, že jsou pro národní zápas potřebné především vlastnosti „lví“ a „orlí“ a že místo smířlivosti může mít účinek toliko aktivní odpor proti soudobým poměrům.

Všechny tyto společenské podmínky a cíle uvědomovali si ovšem jednotliví básníci nestejnou měrou. Nejvíce vyhraněná byla počáteční poezie JANA NERUDY. Názory, současně vyslovované v kritikách, dosvědčují, jak si byl Neruda vědom časových souvislostí a společenského dosahu tehdejší lyriky. Jeho rozervanost vyplývala z vědomí neblahého národního a politického stavu a z trpkého poznání nespravedlnosti poměrů sociálních. Aby co nejsilněji podtrhl rozpornost soudobého života, volil ve své první sbírce, nazvané *Hřbitovní kvítí* (1858), takové scény ze života, které by poskytovaly příležitost ukazovat právě jeho nesrovnalosti, odkrývat morální pokrytectví a poukazovat na nesmyslnost iluzí, jež bránily tyto rozpory vidět. Ukazoval tragiku lidských osudů a své subjektivní verše i básnické reflexe spínal rámcovým obrazem hřbitova, vyzývavě připomínajícím rub životní spokojenosti a samolibosti. Ze stejného základního záměru jako *Hřbitovní kvítí* rostla celá Nerudova poezie psaná na konci padesátých let a zahrnutá později do *Knih veršů*. Cykly subjektivní lyriky věnované *Otci* a *Anně*, kratší epické básně, jež měly za hrdiny společenské vydědence, i balady snažily se ukázat vždy druhou stránku života, odhalovaly tragičnost lidských osudů a vyjadřovaly neporozumění a citový nesoulad mezi lidmi. Ale nejen životním postojem, nýbrž i celým básnickým vyjádřením se Nerudovy verše ostře odlišovaly od běžné nadnesené poetičnosti a nesměřovaly ani k melodickému písňovému útvaru, charakteristickému pro většinu jeho básnických druhů. Neruda se snažil vyslovovat své básnické myšlenky střídavě, třebas i drsně, bez nápadných metafor, a nebál se ani prozaizovat svůj jazyk slovy vzatými z hovorové řeči.

Zvláštní Nerudovo básnické zpodobení života zůstávalo ve své době nepochopeno, avšak neztrácelo se bez ohlasu. Jeho tendenci k sociálnímu vidění skutečnosti následoval například JAN D. PANÝREK (1839—1903) sbír-

kou epigramů a parodií nazvanou *Písně z hladu* (1862), v níž rozváděl některé charakteristické situace a problémy Nerudovy poezie, a s ostentativní vyzývaností se stavěl do postoje hladového vydědence, který trpce prožívá společenské nesrovnalosti a cynicky odmítá všechny iluze a plané ideály.

Z básníků májové skupiny stáli Nerudovi nejbližší Josef Barák a předčasně zemřelý Rudolf Mayer, jejichž skromná a nerozsáhlá lyrika obsahuje pozoruhodné verše. Lyrické písně RUDOLFA MAYERA (1837—1865), v nichž zprvu převládaly nejasně bolestné pocity, obrazy teskných nočních nálad a zádumčivé motivy samoty a rozčarování (*Znělky noční*, *Písně v bouři*), se postupně oprošťovaly a stávaly se stále zřetelněji výrazem odporu proti poutům, jimiž společnost svazuje básníka. Jejich smutek pak odrážel jeho konflikt s neupřímností a bezcitností soudobé společnosti, nesouhlas s politickým stavem národa a spojoval se s výzvami k společenské aktivitě (*Ze Šumavy*). Podobná vývojová cesta vyznačovala také poezii JOSEFA BARÁKA (1833—1883), vznikající v krátkém časovém rozmezí na přelomu padesátých a šedesátých let. Barákovy počáteční verše, psané lehkým, často však přerývaným písňovým tónem a inspirované bolestí nad smrtí milenky, vyjadřovaly protikladnost srdce a světa a zklamání nad marností ideálních citů (*Mrtvé lásce*). Rovněž Barák však hledal hodnoty, které by daly jeho životu pozitivní náplň: překonával své osobní hoře dychtivou žádostí po idealizovaném přátelství (*Písně přátelské*) a konečně láskou k vlasti a podřízením vlastního osudu snům o svobodě a o šťastném zítřku lidstva (*Drahé vlasti*).

Ani Mayer, ani Barák nevydali samostatnou básnickou knihu, a jejich verše zůstaly proto dlouho roztroušeny po časopisech. To bylo také příčinou, že největší proslulosti vedle V. Hála dosáhl ADOLF HEYDUK (1835—1923), jemuž vyšla ještě na konci padesátých let knížka *Básně* (1859). Avšak Heyduk neupoutal pozornost ani tak svou subjektivní lyrikou, jež byla sice spontánnější než verše Mayerovy nebo Barákovy, ale mnohem mělká a monotónnější, nýbrž cyklem *Cigánské melodie*, tvořícím část jeho sbírky. V těchto jednoduchých, prostých písňových improvizacích vyjádřil pomocí stylizovaného romantického typu cikána a pomocí motivů slovenského života postavení člověka, který je odsunut nezaslouženě na okraj společnosti, jemuž se křivdí a který živelně revoltuje, a zároveň naznačil představu svobodného a volného života, vymykajícího se z běžných, šedivých a neupřímných rámců.

Téměř všichni básníci nastupující na konci padesátých let byli ovlivňováni poezií světobolu. I VÍTĚZSLAV HÁLEK, jemuž byly polohy tragické rozervanosti bytostně cizí, pokusil se vyjádřit v *Alfredu* (1858) formou byronské lyrickoepické povídky konflikt jedince se společností a jeho marné hledání smyslu života. GUSTAV PFLÉGER MORAVSKÝ (1833—1875), který stál stranou vlastní skupiny májovců, pokračoval v linii „čistě subjektivní“ poezie a monotónně obměňované sentimentální motivy zklamané lásky a mlhavého bolu zrcadlily

v *Dumkách* (1857) básníkově uzavření v bludném kruhu úzkých subjektivních citů.

Pozitivní hodnoty, které vykristalizovaly na konci padesátých let ve verších tlumočících rozervanost spisovatelů — to jest oproštění básnického výrazu od zbytečných příkras a od obrazových klíšé, požadavek zaujímat aktivní postoj ke světu a prohloubený poměr k životu, ovlivněný jejich střetnutím se společenskými konvencemi —, promítly se do celé tehdejší subjektivní lyriky. Milostná ani přírodní lyrika se v tomto období nestala izolovanou oblastí, v níž by se básníci uzavírali před životem, ale byla součástí jejich cílevědomého hledání základů nových vztahů člověka k člověku a k přírodě. Upřímné vyslovení osobního prožitku bylo chápáno jako nezbytný předpoklad umělecké pravdivosti subjektivní lyriky, zároveň však byla odmítána subjektivistická výlučnost; i od subjektivní poezie se žádalo, aby rezonovala s obecnějšími dobovými city a náladami, takže lze těžko rozlišit, kde končí básníková bezprostřední zpověď a kde začíná vyjádření uvědomělého a obecně platného postoje k životu.

Milostná poezie těchto let přinesla do české literatury značné osvěžení a uvolnění. Především proto, že básníci vyjadřovali své erotické prožitky a vztahy bez náboženských a moralizujících zřetelů a zábran a s velkou citovou intenzitou. Tak se zpovídal JAN NERUDA ve svých milostných verších, inspirovaných vztahem k Anně Holinové a tragickou smrtí Terezy Macháčkové, z bolestných a rozporných pocitů osamění a z teskných nálad člověka, který se stále mívá se svým osobním štěstím. Zároveň dávala těmto básním zvláštní trpké zabarvení Nerudova ironie, jež jimi neustále prokmitá a jež je často pointuje, motiv rozumu, ochlazujícího citové vzněty, a hrdost básníka poraněného světem. Pozoruhodnou milostnou lyriku obsahuje také poezie VÁCLAVA ŠOLCE. V písňových strofách a v elegicky laděných gazelech zaznívá autorův palčivý smutek z nesplněných snů o lásce a rozbouřené nebo rezignované city ztroskotaného básníka, smířeného s nenávratností lásky (cykly *Písňe v bouři*, *Z perlové šňůrky*, *Krvavé růže*).

Vedle veršů, v nichž převažovala zatrpklá nálada odrážející nenaplněnou a často tragickou touhu po intenzivním vnitřním životě, rozvíjela se současně v lyrice druhá tendence, opěvující okouzlení životem a přírodou a ideál vzájemného porozumění a lidské harmonie, tedy pocity a vztahy, které mohly přinášet lidem jistotu i důvěru v kladné životní síly. Poezií tohoto typu byly například NERUDOVY prostické a hluboké verše věnované *Matičce*, jež básníkově ztělesňovala pramen úlevy a lidského porozumění. Avšak nejtypičtější básníkem tohoto druhého lyrického proudu byl VÍTĚZSLAV HÁLEK, pro nějž byly právě okouzlení a spontánní radost nejsilnějším básnickým zdrojem. Hálek vyslovil plně svou víru v mravní hodnoty člověka a v obrodu života hned v první knížce milostných veršů, ve *Večerních písňích* (1859). Tyto pros-

té melodické písničky zaujaly takřka naráz tím, že vlévaly optimismus a naději v lepší budoucnost národa a že v nich byl upřímný a svobodný cit neoddělitelně spojen s důvěrou ve všeobecný ideál lásky, která má sílu naplnit celou společnost vzájemnou úctou a solidaritou, formovat čisté vztahy mezi lidmi a uskutečňovat tím „říši lásky“ na zemi.

Podobně osnoval Hálek i svou lyriku přírodní, vydanou později ve sbírce *V přírodě* (1872—1874), na záměru zachytit pomocí čerstvých motivů, plných barev a pohybu, představu mládí, radosti a zdraví jako příklad harmonického uspořádání lidských vztahů. — Hálkově poezii, opěvující ideál přirozeného života a inspirované poklidnými, radostnými pocity, byl nejbližší ADOLF HEYDUK přírodní lyrikou obsaženou v knížce *Lesní kvítí* (1873). Tato sbírka lehce improvizovaných písniček byla psána ve svátečních chvílkách duševního klidu a oddechu a zaujímala k přírodě obdivný a pokorný poměr. Na drobných detailech pozorovaných průběhem roku za lesních procházek zachycoval tu Heyduk své dojmy, ve srovnání s Hálkovou přírodní lyrikou ovšem dosti mlhavé a nevýrazné, z nichž čerpal osvěžení po denním shonu a jimiž se vysvobozoval z maloměšťácké všednosti.

Lyrika, jež tak prudce vytryskla na konci padesátých let a jež se snažila vyslovit upřímně city a myšlenky tehdejšího člověka, zklamaného životem kolem sebe a protestujícího proti jeho malichernosti a šedivosti, představuje spolu se subjektivní lyrikou, inspirovanou milostnými zážitky nebo přírodními dojmy, cenný básnický odkaz. I když zahrnuje verše nestejně hodnoty, měla tato poezie velký vývojový význam pro zživotnění české literatury. Citlivě z ní zaznívají touhy a zklamání básníků, kteří poprvé po Máchovi procítili intenzívně veškerou tíseň soudobého života a kteří se bolestně a marně snažili vymanit z jeho nepoznaných a spletitých zákonitostí.

Časová poezie

Z pocitu občanské odpovědnosti básníků vyrůstala početná poezie časová. Odpovídala požadavku, aby se spisovatelé přímo vyjadřovali k aktuálním otázkám a aby se podíleli na formování národní společnosti. V duchu svého světového názoru a na základě individuálních zkušeností snažili se jednotliví básníci vytyčovat ideály, jimiž by se měla společnost řídit, pokoušeli se orientovat čtenáře v spleti aktuálních politických a národních problémů a posilovat národní sebedůvěru nebo upozorňovat na vážné otázky sociální, stále silněji volající po všeobecné pozornosti.

Uvnitř tohoto širokého proudu časové poezie střetávaly se ovšem protichůdné společenské názory a zájmy. Vedle liberálních idejí prosvítal časovými verši demokratický přístup k životu, vedle ušlechtilých, ale abstraktních

hesel pronikalo jimi hluboké pochopení života a silné citové zaujetí básníků. Některé verše nenávratně zapadly; avšak jiné, vyjadřující ryzím uměleckým způsobem hrdou víru v budoucnost českého národa spolu s poznáním, že jediným zdravým základem národního společenství je lid, zůstávají v paměti.

Ve službách politického a národního zápasu

Ve službách politického a národního zápasu, který se prudce a do šířky rozvinul kolem roku 1860, plnila poezie různé společenské funkce. Z obrozenské tradice přežívaly například ještě deklamovánky, psané pro četné lidové slavnosti a besedy a zaměřené k výchovnému a vlasteneckému účinu. Podle ustálených postupů předbřeznové literatury byly většinou laděny v humorných polohách a působily sentimentálním vyzněním. Anebo se pro různé příležitostné slavnosti a památné dny psaly veršované proslovy apelující na vlastenecké city posluchačů. Avšak tyto příležitostné verše, jejichž oblíbenými autory byli například EMANUEL ZÜNGEL, J. V. JAHN nebo JOSEF BARÁK, neměly pro vývoj poezie žádný význam.

Mnohem větší společenský i umělecký dosah měly časové básně, které reagovaly na ústřední problémy politického zápasu a národního života a které se pokoušely vést čtenáře k správným, pokroku odpovídajícím názorům: buď přímými výzvami a pointami, nebo pomocí alegorických a historických látek; buď ve verších agitačního nebo reflexivního zaměření, nebo prostřednictvím epických motivů a hrdinských postav.

Předpoklady pro vznik poezie tohoto typu dávala především situace kolem roku 1860, který přinesl obnovu konstitučního zřízení. Nejvolněji a nejbojovněji zněly v té chvíli verše JOSEFA VÁCLAVA FRIČE. Když byl Frič na konci padesátých let znovu vypovězen z Čech, žil v emigraci v Londýně a v Paříži a v různých časopisech v cizině otiskoval básně adresované do vlasti, v nichž s naprostou otevřeností vyslovoval své myšlenky. Tyto verše z let 1859—1861, soustředěvané do sbírky *Písně z bašty*, však za autorova života knižně nevyšly; vydal je teprve Vrchlický roku 1898 ve výboru Odkaz J. V. Friče. *Písně z bašty*, psané s vášnivým zaujetím a s bojovným zápalem, obsahují plamenné výzvy, básnické polemiky i reflexe a mísí se v nich Fričovy osobní zážitky a zkušenosti s odkazy ke konkrétní politické situaci. Byly osnovány tak, aby účinkovaly v radikálním duchu na orientaci českého národního zápasu a aby aktivizovaly síly pro revoluční boj. Frič v nich útočil proti tyranství a nesvobodě, napadal zrádce, kteří opustili ideu boje (*Těm nevěrným, Zrada v táboře*), a vyzýval přímo k zápasu za osvobození vlasti, vycházející z předpokladu, že nastává příznivá situace, obdobná revolučnímu roku 1848 (*Píseň válečná*). Anebo formuloval své vyznání bojovníka, který, třeba osamocen a všemi opuštěn, je odhodlán

ze všech sil sloužit v boji za svobodu (*Dumka, Sloužím*). Hledaje opory pro své myšlenky, poukazoval Frič na ideu slovanské solidarity, na nezdolnou sílu lidu a připomínal husitskou tradici, podobně jako to činil v některých souběžně psaných básních s historickými náměty, ztělesňujících hrdinné bojovníky (*Mikuláš z Husince, Roháč z Dubé*). Agitačnímu účelu, počítajícímu s recitací, přizpůsoboval také styl svých básní. Dával jim patetický a řečnický spád, zdůrazňoval rytmickou stavbu a volil účinné básnické obrazy se silným a jednoznačným emocionálním obsahem ponejvíce z okruhu revolučních bojů a z husitské symboliky.

Časová poezie tištěná v Čechách nemohla vyslovovat stanovisko tak otevřeně jako Frič v cizině, ale přece i z ní je patrné rozladění nad vedením národního zápasu a odpor proti pasivitě, a také v ní se projevují bojovné nálady proti cizímu útisku. Například NERUDA nebo ŠOLC v básních zamýšlejících se nad současnými otázkami charakterizovali situaci českého národa s kritickou otevřeností a bez povrchního nadšení. Obvyklejší však byly verše, které jenom obecně rozváděly vlastenecká hesla nebo opěvovaly svobodomyšlné ideály, ale jinak byly značně neurčité a myšlenkově nevyhraněné. Ani V. HÁLKovi se nepodařilo překonat toto nebezpečí mlhavosti, když oslavoval v několika písňových cyklech uvolnění národního života po roce 1860 nebo když vyjadřoval myšlenku boje za volnost a svobodu národa v byronských lyrickoepických skladbách, plných řečnických a reflexivních pasáží (*Goar, Černý praporek, Dědicové Bílé hory*). Typickým příkladem abstraktní vlastenecké poezie jsou verše JILJÍHO VRATISLAVA JAHNA (1838—1902) obsažené v knížce *Růženec* (1863). Tyto mnohomluvné a nadnesené reflexe vyjadřovaly nejobecnější politická hesla a zdůrazňovanou ideou smíření a voláním po umírněném postupu, kterým Jahn polemizoval v duchu staročeských tendencí s poezií podněcující k činům, hověly i konzervativním národním vůdcům, a byly proto silně přeceňovány.

Když pominulo první nadšení po roce 1860, dostala časová poezie nový silný impuls až na konci šedesátých let v souvislosti se zesílenou perzekucí, se stupňovaným národně osvobozenkým zápasem a s tábory lidu. Tehdejší dobu charakterizovala napjatá atmosféra a zejména verše básníků, kteří v těch letech vstupovali do literatury, byly tímto rušným a bouřlivým dním přímo inspirovány.

Politická poezie z přelomu šedesátých a sedmdesátých let lišila se však od starší časové lyriky několika výraznými rysy. Zatímco u májovců se vyskytovala historická tematika jenom zřídka, nyní se zájem o historické náměty silně aktualizoval, a to proto, že se v slavné minulosti hledala opora pro bojovné smýšlení a pro protirakouský odpor. S historickými postavami a látkami bývaly spojovány aktuální myšlenky, nebo sloužila konfrontace minulosti a přítomnosti k tomu, aby vyplynul příklad odvážných činů a obětavého

vlastenectví: zvláště hrdinství a zápal husitských bojovníků se stávaly častými příklady a motivy „božích bojovníků“ i postava Jana Žižky a Roháče z Dubé byly v tehdejší poezii běžné. Básníky na konci šedesátých let přitahoval mohutný a elementární pohyb lidových mas, který viděli na táborech, ale kterého se také hrozili, a problematika jedince se jim ztrácela z obzoru. Usilovali hlavně o to, aby zachytili obecnou náladu doby a aby zpřítomnili politické ideje, třeba nepřímo, pomocí historických látek nebo alegoricky.

Verš časových básní tohoto období, plný zvolání a otázek, se zakládal na silném zvýraznění intonace a rytmu a to mu dávalo patetický a řečnický ráz. Obraznost této poezie čerpala především z historických reminiscencí a z ovzduší bouřlivých událostí: obrazy připomínající boj (meč, korouhev, ocel atd.) vystihovaly napjatou náladu očekávání převratných změn a tušení společenských konfliktů. Vyhrocené politické a národnostní napětí vedlo k tomu, že se tu stal oblíbeným obraz protikladu otroků a tyranů nebo rabů a vládce, do něž se vkládalo vědomí nespravedlivého útlaku a odpor proti nečinnému vyčkávání. Osobitého rázu nabýval rovněž slovník této poezie. Projevoval se v něm sklon k vyhledávání novotvarů a archaismů, ale i k užívání významových klišé, běžných v žurnalistických a řečnických projevech, a k přemíře abstraktních slov. Perifrástické vyjadřování vedlo nejen k vystupňování řečnického patosu těchto veršů, ale nezřídka i k tomu, že působily nekonkrétním a příliš ozdobným dojmem.

Myšlenkám, citům a náladám této doby zjitřeného bojového smýšlení dali výraz zejména dva básníci, kteří uměleckým talentem přečnívali všechny ostatní přispěvatele almanachu Ruch, Sv. Čech a J. V. Sládek. SVATOPLUKA ČECHA vábila od počátku myšlenka zachytit barvitými obrazy a dramaticky koncipovanými scénami střetnutí mohutných společenských sil a postihnout tím konflikt starého a nového v životě. Od počátku sledoval představu tragické srážky mas, ztělesňoval ideální bojovníky za „práva“ a „svobodu“, kreslil rušný vír společenských proudů, sil a myšlenek a toužil po harmonickém vyústění rozporů (*Snové, Bouře*). I v největší zralé básni prvního období, řešící v reflexivních částech závažné otázky lidského pokroku, v *Adamitech* (1873), pokoušel se zpodobit příběhem z husitské doby „bouřlivý hluk a hyb zápasících davů“, zdůrazňuje malebnost básně scénami boje a bouřlivou atmosférou. Hned z prvních veršů, jež byly později shrnuty do sbírky *Básně* (1874) a jež měly zvláštní formu spojující volně cykly romancí, balad, písní, dialogů a střídající děj s filosofickými úvahami a s popisem, bylo zřejmé, že se jménem Svatopluka Čecha přichází do literatury myšlenkově podnětný a umělecky svérázný básnický talent.

Naproti tomu literární počátky JOSEFA VÁCLAVA SLÁDKA byly ve srovnání s prvními verši Sv. Čecha méně umělecky vyhraněné. V řadě veršů, z nichž jenom nemnohé zařadil později do první knihy *Básní* (1875), burcoval Sládek

přímo nebo pomocí alegorie proti zbabělosti a nečinnosti a rozněcoval lásku k vlasti a vzdor proti útisku a tyranství (například *Tobě*, úvodní báseň v almanachu Ruch, nebo *Ž irských melodií*). Osobité Sládkovy rysy krystalizovaly však teprve ve verších inspirovaných jeho americkým pobytem (1868—1870). V těchto básních, vyjadřujících autorův elegický, ale přitom nesentimentální poměr k životu, jeho osobně prožitý stesk po vzdálené vlasti, lásku k českému lidu a odpor k rakouským poměrům, převládal sklon k střídmemu užívání obrazů a ustaloval se v nich melodický a zároveň úsporný verš.

Poezie ostatních básníků, kteří přispěli do almanachu Ruch, byla většinou bezvýrazná, jednotlivé sbírky se od sebe mnoho nelišily, a nezanechaly proto v literárním proudu znatelnější stopy. Sílu i slabost poezie tohoto typu představuje nejlépe první kniha LADISLAVA QUISE (1846—1913) nazvaná příznačně *Ž ruchu* (1872). Quis měl dostatek talentu a vkusu, aby umělecky ztvárnil to, čím vřela jeho doba a co bylo ve vzduchu, ale zároveň málo velikosti, aby vtiskl svým veršům osobitou tvářnost. Největší síla jeho básní byla v citově vřelém tónu vlastenecké lyriky opěvující s nadšením ideály vlasti a svobody a dosahující působivého účinku. Jejich největší slabost byla v tom, co tvořilo dobovou básnickou konvenci: v rétorickém verši kupícím slova a obrazy, ve sklonu k perifrázi, snadno sklouzávající do mnohomluvných vět, v nahromadění řečnických otázek a oslavných apostrof a v přílišné obecnosti a mlhavosti představ.

Časová poezie, jež reagovala na konkrétní problémy politického zápasu a na stav národního života, jež podporovala národní sebevědomí a oslavovala nezdolnou sílu lidu, stala se od šedesátých let trvalou součástí vývoje české literatury. Platil obecný názor, že je občanskou povinností básníků, aby ve své tvorbě zaujímali k těmto otázkám vztah a aby se tak stali pěvci národních osudů. V časové politické poezii byly vytvořeny značné básnické hodnoty, ale zároveň se právě v ní skrývalo nejčastěji pod vlasteneckou frází neumění, které překáželo živému rozvoji literatury.

Ozvěna nových třídních konfliktů

Otázky politického a národního života nebyly však po osmačtyřicátém roce jedinými časovými otázkami. Právě ti básníci, kteří chápali nejhluběji soudobý život, začínali chápat i důležitost nové a napjaté problematiky sociální. Tušili, že třídní přesuny a neustálý růst dělnictva, jež se počínalo hlásit o svá práva, ovlivní nejen celý společenský život, ale že musí najít svůj výraz také v poezii. V rozboru soudobých úkolů umění formuloval Neruda tuto myšlenku už zcela jasně: „Dělník dojde svého práva v společenství lidském, píseň socialistická rovněž v společenství literárním. Ba má je již, třeba

posud popíráno. Je snad poetičtější, když král táhne na výboj, než když práce žádá za odměnu a když život sama sebe brání? Je snad poetičtější, když srdce milencovo puká bolem nebo slavík v křoví tluče, než když zoufá sobě otec nad rodinou? Říkejte, že je to časové a vše časové že má jen dočasné trpení, nikoli věčné právo; říkáním se nezapře alespoň to, že nynější člověk má právě tu to poetickou zálibu svou“ (1867)*. Nové třídní konflikty, vztah práce a kapitálu, život dělníků, otázka jejich místa ve společnosti a jejich podílu na kulturní činnosti národa, to byly úkoly a problémy, které pozvolna, ale čím dál více zaujímaly své oprávněné místo i v literatuře.

Hned v první NERUDOVĚ sbírce, v *Hřbitovním kvítí*, promítly se v obrazech životních tragédií pocity chudiny, která trpí nezaviněnou bídou, i tíživost jejího společenského osamocení a živelný nesouhlas s daným společenským stavem. Avšak typický osud dělníka, proletáře, zachytil v naší poezii poprvé teprve RUDOLF MAYER v romanci *V poledne*, otištěné v almanachu Máj na rok 1862, užívaje podobných motivů jako německý revoluční spisovatel Ferdinand Freiligrath v básni Von unten auf. Ve své básni naznačil Mayer pusté a hrůzné prostředí tovární dílny a představil topiče, který líčí v rozhořčeném monologu svůj život a připomíná osobní tragédie, které ho postihly. Uvědomuje si propast mezi bohatým bezcitným továrníkem a mezi svým osudem, ale uvědomuje si i svou moc nad jeho životem; přemýšlí o vysvobození z bídy a dospívá k závěru, že rozpor mezi ním a mezi továrníkem nelze vyřešit tím, že by vyhodil továrnu do povětří, neboť smrtí jediného továrníka by se neodstranilo ze světa utrpení a vykořisťování:

„Však žij! ne všech to vykoupení,
jednoho tyрана-li v světě není!“

Mayer tu ukázal poprvé s velkou básnickou silou na rozpor mezi prací, která vytváří všechny životní hodnoty, a mezi těmi, kdo jich užívají, a zároveň naznačil, že řešení tohoto rozporu není věcí živelného individuálního aktu zadostiučinění, nýbrž že je to vážný problém sociální. Právě tento závěr Mayerovy básně, z něhož prosvítá tušení nejvážnější novodobé sociální otázky, byl mnohokrát zkreslován buržoazními vykladači, kteří jej chtěli pochopit tak, jako by znamenal upuštění od rozhodného činu, jako by byl výrazem odevzdanosti osudu a jako by napovídal smírné řešení.

V básnické tvorbě od šedesátých let se vyskytovaly stále častěji obrazy konkrétních životních situací, charakteristických pro městskou nebo venkovskou chudinu, scény odhalující tragičnost jejího postavení v životě nebo drastické případy její bídy a ukřivdění. Takové motivy najdeme například u HÁLKA, u ŠOLCE nebo u ŠIMEČKA.

* Moderní člověk a umění; Studie, krátké a kratší II.

Vedle toho se odraz nové třídní problematiky konkretizoval v tehdejší poezii v několika typických obrazech, jež se měnily v ustálené motivy s výrazným dobovým obsahem. Prvním takovým motivem byl obraz „*kyklo-pického kladiv bušení*“ (Neruda), jímž byla vyjadřována ještě nepoznaná tajemnost a zároveň mohutnost tušené síly proletariátu a dělnické otázky, hlásící se stále naléhavěji o pozornost. Druhým charakteristickým motivem byl obraz „*mozolných rukou*“ (Šolc, Šimeček), jehož prostřednictvím byl vyzdvihován zejména étos namáhavé dělnické práce. A konečně třetím hlavním obrazem, do něhož se promítala soudobá třídní problematika, byl obraz „*chátry*“, „*luzy*“, s nímž bývala spjata obrana proti pejorativnímu označení lidu a omluva jeho nezasloužené chudoby a nedostatečného vzdělání, jak to zřetelně vyplývá např. ze Sabinových veršů v libretu k Smetanově opeře Braniboři v Čechách: „*My nejsme luza, my jsme lid.*“ Všechny tyto základní obrazy — motivy objevovaly se roztroušeně v poezii od šedesátých let. Mohly ovšem nabývat v kontextu celé básně různého smyslu. Mohly vyjadřovat skutečné porozumění pro zájmy lidu, ale mohly být také ve službách představy třídního smíření, jež odpovídala buržoaznímu zájmu o dělnictvo a jež odrážela obavy o udržení společenské rovnováhy (např. v básni JAROSLAVA MARTINCE *Chátra*, v almanachu Ruch). Tyto obrazy stávaly se ustálenými básnickými symboly a pozdější poezie jich používala jako stavebních kamenů, jejichž pomocí mohla sice nepřímou, ale srozumitelně a výrazně naznačovat závažné sociální myšlenky (např. SV. ČECH).

Avšak stupňující se úloha lidu a dělnictva v životě společnosti se projevila také ve vlastní umělecké tvořivosti některých jejích představitelů. Poprvé pronikly ukázky této tvorby na veřejnost, když byl probuzen zájem o verše takzvaných samouků, to jest lidových básníků bez školního vzdělání, v jejichž dílech byly shledávány spontánní projevy vkusu a smýšlení lidových vrstev. Nejznámějším „samoukem“ byl tkadlec a řezbář FRANTIŠEK CHLÁDEK (1829—1861). Jeho písně o práci, jeho verše inspirované ideami volnosti a národní svobody a odrážející i záchvěvy oněch „podzemních“ společenských otřesů (báseň *Co je to asi*) byly ovšem spíše ozvěnou soudobého literárního úsilí než svébytnou lidovou tvorbou. Zvláštní oblastí lidové umělecké produkce byly kramářské písně. Za náměty jim sloužily pozoruhodné lokální příhody (vraždy apod.), ale i události národního a politického dosahu, například svárovská stávka nebo Pařížská komuna. Oblíbeným písničkářem byl zejména pražský flašinetář FRANTIŠEK HAIS, jehož některé písně zlidověly (*Spí, Havlíčku, v svém hrobečku; V Čechách já jsem narozený*). Kramářské písně, vyznačované některými svéráznými rysy (maximální určitost faktů, detailní, často drastické popisy, sentimentální citovost), stávaly se i v pozdějším vývoji literatury občas zdrojem působivých emocionálních prvků.

Vedle těchto okrajových oblastí začínala vznikat přímo v prostředí rodí-

cího se dělnického hnutí a na stránkách jeho časopisů dělnická písňová tvorba. Kromě veršů psaných v mladočeském duchu a usilujících spojit nacionálními ideami dělnické i buržoazní zájmy začínaly se objevovat první básně vyjadřující internacionální a třídní vědomí; v časopise *Dělník* (1870) byly otištěny rané verše prvního významného dělnického básníka JOSEFA BOLESLAVA PECKY.

Básně, v nichž se stával námětem život proletariátu a které chtěly vyjádřit jeho společenské postavení a jeho naděje, stejně jako verše, vyrůstající v lidovém prostředí nebo přímo uprostřed dělnického hnutí, představují nejhlubší prameny literatury, jež směřovala k socialistické ideovosti a k plnému pochopení života a historické úlohy rozhodující společenské třídy, proletariátu.

Balady a romance, epika

Jedním z důležitých cílů, které si literatura hned na začátku nového období vytýčila, bylo poznat a věrně zobrazit soudobý život. Toto heslo platilo především pro prózu, ale silně ovlivnilo i vývoj poezie. Nešlo přitom jako v obrození o to, aby básník shledával hlavně rysy národní specifičnosti, nýbrž aby postihl život v jeho skutečných formách, aby zachytil jeho rozpory a napětí a aby zobrazil skutečné vztahy lidí. Nejlepší možnosti k splnění těchto úkolů neposkytovaly ovšem lyrické, nýbrž především epické veršované útvary, které dovolovaly ukázat v tragické nebo v humorné rovině scénu, příběh nebo postavu ze života, jež by charakterizovaly a typizovaly společenskou problematiku.

Nejschůdnější přístup k vystižení životní skutečnosti otvíraly kratší epické útvary, obvykle označované jako balady a romance, jež se také stávaly oblíbenou a často užívanou formou. Nevyžadovaly složitý děj, stačilo v nich předvést dramatickou situaci nebo charakterizovat postavu pomocí typických detailů. Ovšem klasická forma balady, jak ji představovala ERBENOVA Kytice, zakládající se na fantastických námětech, volící tragické a chmurné polohy a řešící základní obecné otázky lidského osudu a morálky v metafysické nebo mytologické rovině, se proměňovala. Balada se postupně stávala obrazem ze soudobého života. V Hálkově i v Nerudově díle lze téměř krok za krokem sledovat, jak tito básníci, vycházejíce z Erbenových podnětů, přibírají do svých balad příznačné podrobnosti, rozvíjejí realistické prvky a nahrazují metafysicky pojmávanou tragičnost citlivým smyslem pro společenské nerovnosti, až dospívají k věrnému zobrazení typických postav v typických životních situacích.

NERUDA soustřeďoval pozornost na konflikty, jež vyplývaly z existence chudoby a bohatství a z nemožnosti dosáhnout v daných životních podmín-

kách plně rozvitých a přirozených lidských vztahů, a na postavy, jejichž utrpení a bezmocnost se stávaly obžalobou společnosti (*Dědova mlsa, Před fortanou Milosrdných, Dítě lásky*). Podobné postavy z prostředí pražské nebo venkovské chudiny ztělesňoval v baladách a romancích ŠOLO (*V nádraží, Dítě z ulice*). Z vesnického života čerpaly látku básně HÁLKOVY, podávající kromě charakteristik svérázných postav (*Choděra, Bláznivý Janoušek*) tragicky nebo poklidně laděné obrázky z všedního života, vyvolané vzpomínkami na dětství (*Dražba*). Osobitou epiku obsahovala tvorba FRANTIŠKA ŠIMEČKA (1842—1877). Tento přispěvatel Ruchu, který dobře poznal společenskou bídu, když se po vystoupení z kláštera těžce probíjel životem, než se uchýlil jako soudní zpravodaj Národních listů, dovedl vtisknout svým písním pečeť trpkého pohledu na život a vyjádřit v nich nenávisť k měšťáckému a zahálčivému světu, citlivost pro bídu a smutek lidí pracujících, osamocených a v bídě se toulajících světem, i pro jejich hrdost a vůli zbavit se tísnivého postavení.

Balady a romance představují důležitou a dodnes cennou součást tehdejší básnické tvorby. Jejich životnost záleží v tom, že básníci znali život i jeho stinné stránky, že vyjádřili svůj vztah ke skutečnosti bez sentimentality a bez lítostivého soucitu a že v nejlepších básních dokázali najít a dramaticky zachytit závažné společenské konflikty. Když se však v poezii většiny básníků almanachu Ruch ztrácelo vědomí, že pozadí baladických příběhů je vytvářeno sociálním napětím, rozplývaly se pevné obrysy konfliktů v neurčité sentimentalitě a realismus s kritickým ostřím se proměňoval v žánrovou drobnokresbu. Balady a romance se stávaly popisem postav, kupily se v nich detaily odpozorované sice ze skutečnosti, ale bez typizující platnosti. Tak tomu bylo například ve většině epických veršů QUISOVÝCH, KRAJNÍKOVÝCH nebo MIŘIOVSKÉHO.

Mnohem obtížněji pronikalo poznání života a jeho věrné zpodobení do velkých epických skladeb. Především proto, že tyto útvary vyžadovaly podstatně složitější kompozici, podrobnější a psychologicky prokreslenou charakteristiku postav a pravděpodobně osnovaný děj. Když se například GUSTAV PFLEGER pokoušel v rozsáhlém veršovaném románě *Pan Vyšinský* (1858—1859), psaném podle Lermontovova a Puškinova vzoru, zachytit prostředí vyšších společenských vrstev a ztělesnit postavu „zbytečného“ člověka, vadily jeho básni nejvíce právě šablonovité zápletky a mlhavost postav zmítaných přepjatými city. Tak se stalo, že v Panu Vyšinském realistické prvky a pravdivě kreslené scény jenom místy prosakují z rozvláčných popisů, polemik, úvah a komplikovaného děje.

V tomto období však už neměla veršovaná epika zdaleka takovou důležitost jako předtím. Nevyhovovala už plně lyrickoepická povídka, umožňující ztělesnit romantického hrdinu a postihnout jeho city a jeho titánské sny, a přežila se forma objektivní epiky, nezaujatě vyprávějící příběh z dávné národní minulosti. Jestliže se měla stát také epika živým útvarem, vyžadovalo

to, aby se podrobila stejně jako všechny ostatní literární druhy požadavku aktivního sepětí se soudobými národními a společenskými potřebami a aby dokázala věrohodně zobrazit určitý úsek národního života.

Nejvážnější pokusy o epickou skladbu přinášela tvorba ANTALA STAŠKA. Stašek podal nejprve v cyklu *Ž krěmy horské* (1866) několik charakteristik rázovitých horských postav. Z bojů za volnost na podkrkonošské vesnici v roce 1848 a v padesátých letech si pak vzal látku pro nedokončenou epickou báseň *Václav* (1872), psanou nerýmovanými verši. Tato báseň nesla všechny znaky poezie byronského typu, ale přitom z ní výrazně vystupovala snaha věrně charakterizovat lidi a prostředí, v němž žijí. A právě v drobných epizodách ze života a v kresbě vesnických lidí a figurek dospěl Stašek nejdále a tyto stránky jeho básně byly oceňovány jako největší autorův přínos.

V období májovské a ruchovské literatury procházelo pojetí epické poezie podstatnými proměnami. Všechny básnické formy, které nabízela obrozená tradice, balada, lyrickoepická povídka i vlastní epika, se přetvářely pod tlakem požadavku poznat a věrně zobrazit skutečnost. Největší životnost si uchovala právě ta díla, která se smyslem pro závažné a nové problémy zpodobila soudobý život a která zůstávají dokladem vzrůstajícího napětí a konkrétních vztahů lidí v tehdejší společnosti plné ostrých konfliktů, nově vznikajících v procesu prudkého kapitalistického rozmachu.

Celistvé vyjádření nového poměru k životu a k světu

Každý básník se podílel na formování nových pojmů o světě podle svého životního obzoru, podle zkušeností a podle svého uměleckého talentu. Jednotlivé básně nebo sbírky přispívaly k utváření vztahu ke skutečnosti dílčími, částečnými příspěvky: milostnými nebo přírodními subjektivními verši, obrazy ze života města nebo vesnice, postojem k otázkám politickým nebo sociálním. Ale dvě básnické knihy vyjadřují osobité pojetí života celistvě a ve velké šíři: Nerudovy *Knihy veršů* a Šolcovy *Prvosenky*.

Básně NERUDOVÝCH *Knih veršů* (1868, druhé, doplněné vydání 1873) vznikaly v průběhu více než deseti let. Rodily se uprostřed ruchu denních událostí a nesou na sobě výraznou pečeť autorových zážitků i prudkých proměn veřejného života. Neruda, jenž vyrostl v chudém pražském prostředí a jenž se těžce probíjel, než se díky vlastní práci a houževnatosti dostal do centra českého kulturního dění jako spisovatel a jako žurnalista, měl příznivé předpoklady k tomu, aby vyjádřil osobité a obsažné básnické pojetí života. Jeho sbírka zachycuje v rozmanitých formách (epika i lyrika, písňové verše a balady, básně časové i reflexivní) neobyčejně konkrétní pohled na typické prožitky a pocity, myšlenky a otázky, charakterizující člověka tehdejší doby. Jsou v ní

obsaženy básníkovy rozporné subjektivní zážitky a city a marná touha po šťastném naplnění života, reálně ukazuje stav národní společnosti a zobrazuje tragické a smutné scény ze života a roztrpčené pocity lidí vyřazovaných na okraj společnosti. Osobní zkušenosti a demokratické názorové východisko Nerudovi dovolily, aby pochopil celou složitost soudobého dění, aby neulpěl na konvenčních představách o světě a aby se nespokojil vnější tvářností lidí a společnosti. Pro svůj bohatý umělecký a životní obsah staly se *Knihy veršů* nejvýznamnější a klasickou básnickou knihou šedesátých let.

Ve srovnání s Nerudou jeví se VÁCLAV ŠOLC (1838—1871) jako básník spíše mnohotvárný než hluboký. Osobité předpoklady jeho tvorby vytvářely jeho smutné a tragické osudy. Šolc, záhy ovlivněný čilým kulturním ruchem na jičínském gymnasiu a otiskující první verše už v Mikovcově Lumíru (1859), byl stržen vírem života v Praze, kam přišel na studia. Přitahovalo ho vlastenecké nadšení po roce 1860 — ale poutalo ho zároveň prostředí lidové Prahy. Zanedlouho nemocen, vysílený a osamocen opustil studia, vrátil se domů, pak se toulal po Čechách s hereckými společnostmi a ztratil se na čas z obzoru literatury. Ani druhý pokus dostudovat, umožněný vydáním jediné básnické knihy, nedovedl jej k cíli; ještě více vyčerpaný a roztrpčený vrátil se Šolc znovu domů, kde předčasně zemřel.

Téměř celá Šolcova básnická tvorba je zahrnuta ve dvojím vydání *Prvosenek* (1868, druhé, rozšířené vydání 1872). V časových verších, jimiž chtěl být věstcem národních osudů, odrážela se nálada radostného rozmachu po říjnovém diplomu (obraz „prvosenky“ dal i titul celé sbírce), dobové, slovanské smýšlení i bouřlivá situace kolem roku 1868, aktualizující zejména historické motivy. Ve *Zpěvech svatováclavských*, v epické skladbě *Dalibor* nebo v torzu básně *Boží bojovníci* snažil se Šolc naznačit bez vlasteneckých frází, byť s deklamačním patosem, hrdinné vlastnosti českého lidu a pokrokové tradice, o něž bylo možno se opírat v soudobém zápase. Plné pochopení vlastního obsahu Šolcových časových básní umožňují jeho balady a veršované obrázky ze života. Z nich je zřejmé, jak si stále konkrétněji ozřejmoval společenské podmínky života lidových vrstev. Šolc zobrazoval postavy společenských vydědenců (cikán, hajduk), kreslil smutné prostředí městské chudiny, naznačuje tragičnost jejich osudů (*Harfenice*, *Bajazzo*, *Dítě z ulice*, *Pišničkář*, *V nádraží*), a postupně dospíval k vyjádření chvály venkova a lidu (*Dědovy vrásky*, *Naše chaloupky*) a k oslavě smyslu lidské práce a jejího tvůrce v *Písni o ruce mozolné*. Zvláštním zabarvením dotváří sbírku ještě Šolcova subjektivní lyrika, jež obsahuje verše stále smutnějších a rozervanějších citů, trpké verše marné touhy, stesku a rezignace.

Široký rozsah myšlenek, citů a námětů je vyjádřen v *Prvosenkách* s velkou uměleckou mnohotvárností. Šolc užíval více než kterýkoliv z jeho současníků rozmanitých strofických forem, například Bérangerovy chansony, sonetu

nebo obtížného útvaru gazelu. Z jeho veršů zaznívá dobový deklamační patos a místy je v nich patrný sklon k obšírnosti a k popisu, ale vedle toho v nich krystalizuje osobitý básnický výraz, směřující spíše k stručným, zhuštěným veršům, k citlivému odstiňování obrazů a dosahující silné lyrické působivosti.

Vedle Nerudy, který vynikl jako umělecky i myšlenkově nejryzejší básník své doby, vedle Václava Šolce a vedle V. Hálka (který ovšem zachytil svůj poměr k době a k životu v několika samostatných básnických knihách) nevyjádřil nikdo nový vztah k světu v takové úplnosti. Ani R. Mayer a J. Barák, ani G. Pfleger, jemuž se nedostávalo životních zkušeností a pevného, ujasněného názoru. Tím méně se to podařilo (s výjimkou Sv. Čecha a J. V. Sládka, dvou vedoucích básníků pozdějších desetiletí) básníkům ručovského období. Jejich sbírky obsahovaly obvykle verše trojího typu. Časová politická lyrika, plná historických a slovanských motivů a psaná s rétorickým vzrušením perifrastickými verši, vyrůstala z odporu proti germanizačnímu tlaku a vyzývala k činům a k politické aktivitě. Vlast a národ byly pro tyto básníky nejvyšším ideálem, do něhož vkládali všechny vznešené znaky, aniž se snažili analyzovat národní společenství jako napětí rozdílných zájmů. Druhou částí jejich sbírek bývala písňová lyrika, psaná pod patrným vlivem Hálkovým a přimykající se k lidové písni; ale na rozdíl od lyriky májovců v ní převládal sklon k stylizovaným situacím a k obecným citům a prožitkům. Třetí oddíl představovaly výpravné básně, balady a romance, v nichž ovšem ustupovala do pozadí tragika života, takže se tyto verše stávaly spíše žánrovými obrázky s množstvím detailů, a rozplývavá sentimentalita nahrazovala v nich vyhraněný postoj k životu.